

**BOLANING "O'QUVCHI" MAVQEYIGA O'TISH DAVRIDA
UCHRAYDIGAN O'ZIGA XOSLIKLARNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAVSIFI**

Tursunboyev Sherdorbek Akbarali o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti, pedagogika va
psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti.

Annotatsiya: Maqolada bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning psixologik jihatlari va bolaning "o'quvchi" mavqeyiga o'tish davrida uchraydigan o'ziga xosliklarning pedagogik-psixologik tavsifi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bola, pedagogik-psixologik tavsif, estetika, maktab, o'tish davri, ma'naviyat, aqliy va psixologik tayyorlik.

KIRISH

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, psixologik, ma'naviy, estetik va jismoniy rivolanishi bolaning maktab ta'limining yangi sharoitlariga va o'quv materialini ongli egallashi hamda faol kirib borishlari muxim ahamiyatga ega. Bundan tashqari maktabga aqliy va psixologik tayyorlikni shakllantirishda bo'lajak o'quvchini tafakkur faoliyatining umumiy darajasi, tafakkur faoliyatida narsalarning ko'p tomonlama tahlil qilish qobiliyati, ijtimoiy tarkib topgan sensor etalonlardan fan hamda hodisalar xususiyat va sifatlarini tadqiq qilishda foydalana bilish narsa va hodisalaridagi asosiy aloqa, bogliqlik, belgilarni aniqlash asosida oddiy umumlashtirishlar qilish qobiliyati, o'xshashlik va farqlanuvchi belgilarni izchil ajratish asosida narsalarni qiyoslashni amalga oshirish ko'nikmalarini tarkib toptirishda pedagoglarni kompetentligi va ijodiy yondashishi talab qilinadi. Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'lim bola olti-yetti yoshga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamda, oilalarda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi va vazifalarini ro'yobga chiqarishda mahallalar, jamoat va hayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi. Hozirgi kunda bolalarning maktabga tayyorgarlik darajalariga qo'yilayotgan jiddiy talablar bu borada zaruriy nazariy, amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqishni taqazo etmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha tarbiyani rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo'ladi:

- malakali tarbiyachi va psixolog kadrlarni ustuvor ravishda tayyorlash;
- maktabgacha ta'limning samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish;
- bolalarni oilada tarbiyalashni tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta'minlash;
- zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar, texnik vositalar, o'yinchoqlar va o'yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish;
- maktabgacha tarbiya muassasalarining har xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanlab olish, maktabgacha tarbiyaning barcha masalalari bo'yicha malakali psixologik konsultatsiya xizmati ko'rsatish imkoniyatini yaratish;
- maktabgacha tarbiya va sog'lomlashtirish muassasalari tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish.

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, psixologik, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta'limining yangi sharoitlariga ruhan moslashishi va o'quv materialini ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi. Umumiy tayyorgarlik bola maktab ta'limiga o'tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayan darajasi bilan ifodalanadi.

Psixologik tayyorgarlik maktab ta'limi nuqtai-nazaridan 1-sinfga borayotgan bolaning psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko'rsatkichlarini muvoffaqiyatli jamlaydi. Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o'qishga intilishi, o'quvchi bo'lish ishtiyoqi, bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarli va yuqori bo'lishi bolaning aqliy, ruhiy, jismoniy, ijtimoiy rivojlanishining muayyan darajasida namoyon bo'ladi. Bolani maktabga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish maktabda o'quv materialini, ongni faol egallashni, keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi. Bolani maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o'qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo'shimchadir, u bolada matematika va ona tili kabi o'quv fanlarini o'rganish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi. MTTda bolalarda eng oddiy matematika tasavvurlarini tarkib toptirish, nutqni o'stirish xamda savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o'tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o'qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta'minlaydi. Maktabga qatnaydigan bola yangi turmush tarziga kishilar bilan o'zaro munosabatning yangi sistemasiga, faol aqliy faoliyatga tayyorlangan bo'lishi darkor. Beruniy inson kamolotida ilmiy bilimlarni egallash usullari yo'llari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchiga bilim berishda:

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsa yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mavzularni qiziqarli asosan, ko'rgazmali bayon qilishga e'tibor berish kerakligini uqtiradi.

Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid bu fikrlari o'z zamonasi uchun emas, hozirgi davr ta'lim-tarbiyasini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga egadir. Ibn Sino bilim olishda bolalarni jamoa bo'lib maktabda o'qitish zarurligini ko'rsatadi va ta'limda quyidagilarga rioya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

- Bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilmaslik;
- Ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;
- Mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;
- Bilim berishda bolalarning mayl, qiziqishi va qobilyatini hisobga olish;
- O'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borishni ta'kidlaydi.

Bolaning psixologik tayyorligi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini o'zgarishi va kichik maktab yosh davridagi bolalar o'quv faoliyatining o'ziga xosligi bilan ham uzviy bog'liqdir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, maktabda psixologik aniq bir mazmun doimiy xisoblanmaydi, balki u doimo o'zgarib boyib boradi. Psixologik tayyorlikning tarkibiy jihatlari intellektual (aqliy), ma'naviy va irodaviy tayyorgarlikdan iboratdir. Aksariyat xollarda bolaning aqliy rivojlanganlik darajasi xaqida gapiriliganda uning so'z boyligi zaxirasi bilan aniqlanadigan aqliy bilimlari miqdoriga ko'prok e'tibor beriladi. Ota-ona, xatto ayrim o'qituvchilar ham bola qanchalik ko'p bilsa, u shunchalik rivojlangan bo'ladi, deb o'ylaydilar. Aslida esa ommaviy axborot vositalarining keng tarqalganligi tufayli bugungi kun bolalari go'yo ma'lumotlar ummonida suzib yurgandek bo'lmoqdalar. Bu esa ulardagi so'z boylıklarining keskin o'sishiga asos bo'lmoqda, lekin bu ularning tafakkuri xam shunday jadallikda rivojlanayapti, degan gap emas. Maktabda amal qilinayotgan o'quv dasturlarini o'zlashtirish boladan narsalarni taqqoslay bilish, taxlil qilish, umumlashtirish, mustaqil xulosalar chiqarish kabi bilish jarayonlarining yetarlicha rivojlangan bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun xam hozirgi kunda maktab amaliyotchi psixologlari tomonidan bolalarni birinchi sinfga qabul qilish jarayonida keng foydalanilayotgan psixodiagnostik vositalar, testlar, so'rovnomalar, asosan bolada yuqorida keltirib o'tilgan xususiyatning rivojlanganlik darajasini aniqlashga mo'ljallangan metodikalardan iboratdir. Bolarni maktab ta'limiga o'qitishning samaradorligi ko'p jihatdan ularning tayyorgarlik darajalariga ham bog'liq bo'ladi. Maktab ta'limiga tayyorgarlik maktabgacha ta'lim muassasalari va oilada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaga berilgan ta'lim va tarbiyaning muhim yakunidir. Bolaning maktab ta'limiga tayyorgarlik darajasi maktab bolaga qo'yadigan talablar majmui orqali aniqlanadi. Bu talablarning o'ziga xos tomoni o'quvchining yangi sotsial-psixologik o'rni, u bajarishga tayyorlangan bo'lishi lozim

bo'lgan yangi vazifa va burchlardan kelib chiqadi. Maktabga kirish bola hayotidagi odatiy turmush tarzi atrofdagilar bilan munosabat sistemasining o'zgarishiga aloqador muhim davrdir. Bola hayotida birinchi bor markaziy o'rinni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyati egallaydi. Unga odatiy bo'lgan erkin o'yin faoliyatidan farqli o'laroq endi ta'lim majburiy bo'ladi va birinchi sinf o'quvchisidan to'rtta jiddiy munosabat talab etiladi. Ta'lim faoliyatining yetakchi turi sifatida bolaning kundalik hayot jarayonini qayta quradi. Har qanday pedagog hech qanday vositalardan foydalanmay, bolani maktabga tayyorgarligini aniqlay oladi. Ba'zi ota-onalar ham bola qanchalik sog'lom, chaqqon, mustaqil, aqlli, o'qishga tayyor ekanligini taxminan bilishadi. Bog'cha tarbiyachilari har bir bolaning maktabga tayyorgarligini to'g'ri aniqlashda yetarli pedagogik, texnologik bilim va tajribalarga ega bo'lishlari kerak, bunda ular maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya dasturi talablariga tayanishlari kerak. Agar maktabgacha davrda bola normal rivojlangan bo'lsa, uning jismoniy va aqliy rivojlanishiga hech qanday kuchli ta'sirlar bo'lmagan bo'lsa, unda bola yetti yoshda ta'lim olish darajasiga yetadi. Ammo ba'zi oilalar va bog'chada maktabga tayyor bo'lmagan bolalar ham uchraydi. Bunday bolalar mutaxassis nazoratida maxsus tekshiruvdan o'tishadi va o'qishga tayyorgarligi darajasi haqida mutaxassis xulosa chiqaradi. Bolaning o'yinqaroqligi, mustaqil bo'la olmasligi, his-tuyg'u va ijtimoiy rivojlanishining juda past darajaliligi uning maktabga tayyor bo'lishiga to'siq bo'ladi. Bunday bolalar o'rtoqlari va tengdoshlari orasida o'z o'rmini topa olmaydilar. Ular kundalik faoliyatlarida yordamga muhtoj: berilgan va-zifalarni tushuna olmaydilar va mustaqil bajara olmaydilar, qo'llarining mayda harakatlari yaxshi rivojlanmagan. Lug'at boyligi, o'z fikrlarini ifodalashi chegaralangan, xotirasi sust, umumlash-tirishni bajara olmaydi va hokazo. Bularga nafaqat bolaning yomon ijtimoiy ahvoli sabab bo'ladi, balki nasliy omillar, jiddiy va murakkab kasalliklari, yengil tug'ma jarohatlari, nevrozlar keltirib chiqaradigan sharoitlar ham sabab bo'ladi. Bola o'qishni butun mamlakat oldida javobgar bo'lgan o'z burchi, kishilarning mehnat hayotidagi ishtiroki tarzida anglay boshlaydi. Bola o'quvchi bo'lgandan so'ng, maktabgacha ta'lim yoshidagiga nisbatan sifat jihatdan yangi o'rin egallaydi. Ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyati maktab ta'lim tizimini doimo takomillashtirib borishidir. Maktab ta'limiga 1-sinfga keluvchi o'quvchidan qandaydir maxsus bilim va ko'nikmalarni emas, balki ilgarigi yillarga nisbatan aqliy faoliyatning murakkabroq shakllarini, axloqiy irodaviy sifatlarinng yuksakroq rivojlangan darajasini o'z xatti-harakatini boshqarish qobiliyatini katta ishonchlilik qobiliyatini talab qiladi. Maktabgacha ta'lim muassasasining vazifasi ta'lim - tarbiyaviy ishining butun sistemasi bilan bolalardan maktab ta'limi talablariga to'liqroq muvofiq keluvchi maktabda o'qishga tayyorgarlikni tarkib toptirishdir. Shunga ko'ra psixologik-pedagogik adabiyotlarda tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsini rivojlanish sifatida aniqladi va ikkita o'zaro bog'langan jihatlardan maktabga, o'qishga, umumiy

psixologik tayyorgarlik va “maxsus tayyorgarlik” tarzida ko’rib chiqiladi. Maktabga umumiy tayyorgarlik bolalar bog’chasining maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashga oid davomli maqsadga muvofiq ta’lim-tarbiyaviy ishning muhim yakuni sifatida namoyon bo’ladi. Maktabga tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma’naviy, irodaviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidaki, u bolaning maktab ta’limining yangi sharoitiga va o’quv materialini yaratadi. Umumiy tayyorgarlik tushunchasi maktab ta’limi nuqtai nazaridan 1-sinfga borayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko’rsatkichlarni muvofiqiyatli jamlaydi. Maktab ta’limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o’qishga intilishi, o’quvchi bo’lish ishtiyoqidan bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajasi bolaning o’quv faoliyati elementlarini egallashi, iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayyan darajasida namoyon bo’luvchi asoslangan tayyorgarlikni o’z ichiga oladi. Bolaning maktabga psixologik tayyorgarligining barcha majmua bolani sinf jamoasiga olib kirish, maktabda o’quv materialini ongli faol egallash, keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi. Bolaning maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o’qishga umumiy psixologik tayyorgarligiga qo’shimchadir. U bolada matematika va ona atili kabi o’quv fanlarini o’rganish uchun zarur bo’lgan maxsus bilim, ko’nikma va malakalarning mavjudligiga ko’ra aniqlanadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarda eng oddiy matematik tasavvurlarni tarkib toptirish, nutqni o’stirish hamda savodni egallashga tayyorlash yuzasidan o’tadigan jadal ish bolalarni maktabda o’qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta’minlaydi. Maktabga qatnaydigan bola yangi turmush tarziga kishilar bilan o’zaro munosabatning yangi tizimiga faol aqliy faoliyatga tayyorlangan bo’lishi darkor. U yangi jiddiy majburiyatlarni uddalashi uchun jismoniy rivojlanishda muayyan darajaga erishgan bo’lishi kerak. Bolaning maktabda o’qishga umumiy tayyorgarligi mazmunida bir necha o’zaro bog’langan jihatlar mavjud bo’lib, ulardan muhimlari ma’naviy, aqliy, jismoniy tayyorgarlikdir. Maktabda o’qishga axloqiy, irodaviy tayyorgarlik bolaning maktabga bolalik oxiriga kelib axloqiy xatti-harakat iroda axloqiy hissiyotlar va ong rivojida unga yangi ijtimoiy nuqtai-nazarni faol egallashga hamda o’zining o’qituvchi, sinfdoshlar bilan o’zaro munosabatlarini axloqiy asosda qurishiga imkon beradigan darajaga erishishida ifodalanadi. Maktabni, axloqiy-irodaviy tayyorgarlik mazmunini o’quvchi tutgan o’rnidan kelib chiquvchi bola shaxsi hamda xilqiga qo’yiladigan talablarga ko’ra aniqlanadi. Bu talablar maktabda o’qishning dastlabki kunlaridanoq o’quvchi oldiga o’quv majburiyatlarini mustaqil va ma’suliyatni his etgan holda bajarish tartibli va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo’lishini talab etadi. Bu yuksak talablarni bajarishga tayyorlash oldindan maktabgacha ta’lim muassasalarida va oilada maktyabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan davomli, maqsadga yo’naltirilgan tarbiyaviy ish jarayonida amalga oshiriladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy

hulqatvori rivojining muayyan darajasida namoyon bo'ladi. Bu munosabatda bolaning maktabgacha tarbiya yoshi davomida rivojlanadigan o'z xulq-atvorini boshqarish qobiliyati qoidani yoki tarbiyachi talablarini ongli bajarish asabiylashib ketishga erk bermaslik, qo'yilgan maqsadga erishishda qat'iyatni namoyon qilish, kerakli ishni o'ziga tortadigan, ammo maqsaddan chalg'itadiganiga qarshi o'laroq oxirigacha bajarish ko'nikmasi va shu e'tiborga loyiqdir. Bo'lajak o'quvchi xulq-atvoridagi ixtiyorilikni rivojlanish asosini maktabgacha tarbiya yoshi oxiriga kelib tarkib topadigan sabablar, o'zaro bo'ysinuvchilari tashkil qiladi. Sabablarning o'zaro bo'ysinganligi katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ushbu daqiqadagi o'z ishtiyoqlarini ma'naviy ahamiyatli maqsadlar yo'lida yengish uchun irodaviy, ongli intilishlariga aloqadordir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ota-onalar har bir bola ruhiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni va bu xususiyatlar ularning u yoki bu faoliyat turini egallashida namoyon bo'lishini yodda tutishlari lozim. Shundagina, ba'zi bolalar endigina birinchi so'zlarni o'zlashtirganlarida ularning tengqurlari allaqachon ma'lum bir iboralar bilan gaplasha oladigan bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulova, Saida Sabirovna, and Orif Tursunovich Tillahojayev. "PECULIARITIES OF TRAINING MUSIC TEACHERS FOR INNOVATIVE EDUCATIONAL ACTIVITIES." *Academic research in educational sciences Special Issue 4 (2021): 14-17.*
2. Asqarova, Sohibaxon, and Muslimaxon Muhammadjonova. "O 'YIN TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK VOSITASI SIFATIDA." *Scientific progress 2.2 (2021): 317-321.*
3. Mamatov M. *Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari.* T. 1980 y. 22. Hudoyberdiyev I. *Islom, shahs va milliy psixologiya.* T. 1994 y.